

УДК 94 (477.7) «1928/1929»

Олександр Акунін (Миколаїв)

ГОЛОД 1928-1929 рр. В ПІВДЕННОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ: ЗЛАМ СТЕРЕОТИПІВ

Одним з найбільш трагічних періодів історії українського селянства є 1920-ті – перша половина 1930-х років. Упродовж цього періоду селянам випало пережити голодні 1921-1923 рр. та 1928-1929 рр., насильницьку суцільну колективізацію, голод 1932-1933 рр., матеріальні втрати та психологічну шкоду від розкуркулення та примусових депортацій корінного населення, економічний та ідеологічний тиск. Методи позаекономічного примусу і командного управління, запроваджені новою владою одразу ж після жовтневого перевороту, перетворені в практику, стійку систему управління сільським господарством у 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст. Результатом такого підходу до управління стало заперечення притаманного селянину ставлення до землі, заміна розмаїття й виробничої ініціативи, самостійності виробника єдиною формою усупільненого виробництва. Розбудовуючи Українську державу, ми дістаємо змогу чимраз більше дізнаватись про те, скільки коштувала національна державність у людському вимірі. В період незалежності України відкрились широкі можливості дослідження закритого раніше кола питань, що дало дослідникам поступово розкривати «білі плями» в історичній науці, збагачувати її оригінальним, фактичним матеріалом, відкривати нові джерела для наукового вивчення і узагальнення проблем функціонування тоталітарної системи.

Автором поставлено завдання в рам-

ках наукової розвідки узагальнити та критично переосмислити архівні й опубліковані джерела, наукові праці, статистичні матеріали та періодику, створити узагальнюючу картину соціально-економічного становища південноукраїнського селянства кінця 20-х рр. ХХ ст. Проблемним питанням постає малодосліджений факт голоду 1928-1929 рр. на теренах південного регіону України наприкінці 20-х рр.

Вкрай складна економічна ситуація в Степу стала набувати загрозливого характеру, коли навесні 1928 р. з'ясувалося, що внаслідок холодної зими втрати озимини сягали 85% засіяної площі (39,5% загальної площі засівів). В степових округах України недорід охопив район з населенням близько 3 млн. чол. (38% всього населення) [1]. Загибель озимини визначалася в кількості 4627000 дес., що становило 52,8% всієї площі озимини та 23,5% загальної засівної площі (див. табл. 1).

Раніше загибель озимини в Степу не так сильно впливала на становище, бо озимий

Таблиця 1

Загибель озимини в Степу у 1928 р. [2]

Регіон	% загибелі	
	до площі озимини	до загальної площі
Степ	85,6	39,5
Україна	52,8	23,5

клин значно менший. На кінець 20-х рр. ХХ ст. озимина стала основою зернового господарства степового регіону України (див. табл. 2). Ще в 1927 р. виявлено деяке зменшення числа багатозасівних господарств, це пов'язано із труднощами оренди. Але одночасно зросла так само й

Таблиця 2

Розширення посівної площі [3]

Регіон	1927 рік	1928 рік
Степ	1,5%	1,8%
Україна	1,8%	2,3%

кількість беззасівних господарств. У 1928 р. зменшення багатозасівних господарств продовжувалось, але на відміну від минулого року йшло одночасне зменшення і числа беззасівних та малозасівних до 2-х десятин, за їх рахунок збільшилися центральні групи. Це сталося внаслідок натиску на куркульські господарства та підтримки незаможного селянства [4]. Загальний розмір селянської засівної площі на 1928 р. по всій Україні визначався в 21610 тис. га, із них у степу припадало 9850 тис. га. У порівнянні з 1927 р. (загальна площа 22350 тис. га, із них в степу – 10680 тис. га) маємо загальне скорочення засівної площі в 3,2%, яке відбулося за рахунок скорочення площі по степу (7,6%). Аналіз показників врожайності по степових округах показує, що зниження балової оцінки в степу майже цілком відбулося за рахунок погіршення врожаю в південно-західному та частково південному степу, в той же час врожай у східному степу залишився в більш-менш задовільному стані (див. табл. 3).

вжив дієві заходи економічного характеру. В обмін на товарне зерно відпускатися чистосортне насіння, фураж (жом, макуха), дефіцитні промтовари, призначені раніше для міського споживача [7]. Це сприяло виконанню завищених планів хлібозаготівель.

Напередодні та під час голоду 1928-29 рр. держава проводила необґрунтовану політику надмірних хлібозаготівель, яка погіршила становище на селі під час неврожаю. Із доповідної записки про стан сільського господарства Одеської округи в зв'язку із неврожаем 1928 р. стало відомо наступне. Горіли вже пізні ярові культури (кукурудза, соняшник, просо), у кукурудзи відсутні навіть качани. В найбільш катастрофічному стані знаходились райони: Т. Березанський, Троїцький, Андре-Іванівський, Цебриківський, більша частина районів Комінтернівського, Березівського і Гросулівського, де стан врожаю, як, наприклад, в Т. Березанському районі, наступний: озима пшениця, жито – по 0 пуд., ярова пшениця – 5 пуд., овес – 4 пуд., яч-

Таблиця 3

Аналіз показників врожайності по степових округах в 1928 р. [5]

Середня балова оцінка по Одеській, Херсонській, Миколаївській округах	Пшениця озима	Пшениця ярова	Ячмінь	Кукурудза
15 червня	1,2	2,6	2,7	2,8
15 липня	1,2	1,6	1,8	2,1
Середня балова оцінка по Артемівській, Луганській, Старобільській округах:				
15 червня	2,2	3,2	3,5	2,8
15 липня	2,3	3,3	3,4	3,3

Помічається значний продаж за межі неврожайних округ робочої і продуктивної худоби по занижених цінах (коней продавали за 60-40 крб. замість 180 крб.). Не вистачало хліба для харчування населення, в зв'язку з чим значно підвищувалася ціна на борошно (6-12 крб.) та печений хліб до появи нового врожаю (25-30 коп. за фунт) [6]. Таким чином, становище селянства загострилося внаслідок неврожаю 1927 р., який охопив 32 райони із 81 по Україні. У Південній Україні, де погано вродили ячмінь і кукурудза, довелося згодувати худобі жито і пшеницю. Для стимулювання хлібозаготівель уряд УСРР

мін – 5 пуд., соняшник, просо, сінокіс, городина – по 0 пуд., кукурудза повністю вигоріла. Стан таких районів як Спартаківський, Овідіопольський, Жовтневий і частини Березівського і Комінтернівського майже той самий, лише в Одеському, Фрунзівському, Ч. Повстанському, Фр. Енгельсівському, Благоевському і Т. Шевченківському врожай ранніх ярових культур більш-менш наближався до середнього по округі. Такий стан врожаю і відсутність хлібних запасів у бідняцьких і навіть середняцьких господарствах (у результаті часткового неврожаю минулого року і викачуванні лишків під час хлібоза-

готівельної кампанії 1928 р.) гостро висував питання необхідності організації негайної продовольчої допомоги населенню в низці районів округи (див. табл. 4).

комів партійних комітетів Одещини йшлося про те, що у березні 1928 р. селяни голодували [10]. Характерною є думка, висловлена селянином в газеті «Радянське

Таблиця 4

Оцінка окружної експертної комісії стану сільського господарства Одеської округи (24 липня 1928 р.) [8]

Зернохліб	Бал	Пуди
Жито	1	12
Озима пшениця	1	11
Ярова пшениця	1,5	15
Ячмінь	2	20
Овес	2	20

Станом на 20 липня 1928 р. зафіксована недостача 2876 тис. пуд. зерна і 10641 тис. грубих кормів, що загрожувало призвести до скорочення кількості худоби на 40-45%, що повинно викликати неймовірний занепад у сільському господарстві. Таке становище підтверджується наступними даними: в Т. Березанському, Андре-Іванівському і Троїцькому районах зафіксовано зменшення худоби, в порівнянні з її наявністю навесні, на 25%. ВРХ, особливо племінна, скуповувалася цілими чередями по ціні 35-40 крб. за голову, яка оцінювалася весною на суму 150 крб.; забійна худоба впала в ціні до 15-20 крб. Селянство масово по округі намагалося звільнитись від худоби, застосовувало заходи по прискоренню її загибелі з метою отримання страховки, сума якої перевищувала ринкову ціну (в низці випадків селяни не випускали худобу у двір; при відсутності корму вона здихала). Щодо коней, то населення виказувало думку, що після осінньої посівної кампанії воно їх цілком знищить. Розпродаж коней йшов дуже жваво – кінь вартістю в 150 крб. продавався по ціні 15-30 крб., але й тут покупців бракувало.

У східних районах Одеської округи, Тилігуло-Березанському і Березанському, зафіксовані окремі випадки, коли навіть старожили і корінні мешканці групами переселялись на Північ країни з метою прогнати взимку. При цьому характерне таке явище: побоюючись, що місцева влада завадить переїзду із-за несплати заборгованості по кредитам, сім'ї з усім майном відправлялись раніше, а слід за ними, через певний час, лишаючи хату, зникали і господарі [9]. У листах секретарів округи

село»: «Я би, і ми всі, просили б, щоб написали як у нас обкладають у советській країні селянство, коли він має 5-6 десятин землі, 2 коней і корову, то його обкладають в 100-150 крб., а коли має 7-8, або 9 десятин, 1 пару коней, 1 корову, то його обкладають в 200, 300 і 400 карбованців... А напишіть, яку платню заробляє людність наша, яка копає буряки по копійці з пуда і заробляє в день 15 коп., а не 20 коп., як ви пишете за кордоном... Біднота не може купити собі на харчі пуд хліба у того, хто має, а кооперація не продасть, бо не має права. Ви нацькуєте бідняка на заможника, що начебто заможники накопують хліб у землю і його не хочуть дати державі – це дурниця, це злоба» [11].

Тяжке становище українських селян під час неврожаю 1928 р. засвідчує лист із Ставропілля (РСФРР): «Херсонських людей наїхало сюди до нас гибель. У кого яка коняка, повозка, ...килими, – все сюди до нас повивозили на продаж. Люди приїжджі купили трохи хліба для сімейства, пуди по два, по три, то пишуть, що в Знаменці в них відібрали той хліб» [12].

З витягу до додатку протоколу комісії політбюро ЦК КП(б)У ч. 1 від 28 грудня 1927 р. у справі хлібозаготівель: «Ми повинні взяти упродовж року хліба в усіх округах від 60 до 70%, в південних – до 70%, північних – до 60%, в Дніпропетровській округі 23 млн., Запорізькій – 16 млн., Первомайській – 16 млн., Миколаївській – 8 млн. В Одесі – 7 млн., хоча Одесі потрібно отримати 10 млн., але коли відбувся недосів, Одеса дала 8 млн. і відсоток виконання, таким чином, підвищується. В Херсоні взяли 8 млн., а ми зменшили до

6 млн.» [13].

Продрозкладка, запроваджена 1928 р., мала певну відмінність від своєї попередниці років громадянської війни. План вважався виконаним лише тоді, коли кожне село чи окреме господарство виконували особисте «тверде завдання», а не просто виконання районом встановленого хлібозаготівельного плану. Кругова порука земельної громади втрачала рятівне значення. Така система хлібозаготівель за розкладкою виснажувала кожне селянське господарство. За невиконання так званого твердого завдання селян позбавляли власного помешкання, худоби, землі, реманенту, господарських будівель, зерна, засобів до існування взагалі [14].

28 січня 1928 р., відповідно розкладки Миколаївської округи, необхідно заготовити в лютому місяці 900 тис. пудів зернохліба, тобто на 100 тис. пудів більше ніж в січні й на 500 тис. більше ніж в грудні. Президія Микокрвиконкому при розгляді накресленого завдання взяла до уваги специфічні умови хлібозаготівель по Миколаївській округі в поточному році і не вважала можливим погодитися з наданим планом на підставі наступних міркувань: заготівля Миколаївської округи за перше півріччя дорівнювала 5980 тис. пудів, тобто складало 70,3% від даного Наркомторгівлі УСРР (м. Харків) річного плану 8500 тис. пудів. Таким чином до заготівель на 2-гу половину кампанії залишилось 2520 тис. пудів, які розділені по місяцям наступним чином: січень – 800 тис. пудів, лютий – 500 тис., березень – 320 тис., квітень – 430 тис., травень – 360 тис., червень – 110 тис. пудів.

Січневий план був спочатку складений у розмірі 600 тис. пудів, але згодом виправлений і доведений до 800 тис. Існувала велика вірогідність, відповідно до несприятливих кліматичних умов, не виконати це. Окрім об'єктивних причин, врахували найважливішу обставину – недорід і дефіцитність частини районів Миколаївської округи. Зовсім «дефіцитними» вважались два райони – Очаківський та Миколаївський (незадоволення потреб селянства склало 499414 пудів) і частково 1 район – Варварівський (незадоволення потреб –

39139 пудів). Окрім того недорід вразив 4 сільради К. Лібкнехтівського і 5 сільрад Новоодеського районів з населенням 15886 чол. Жорсткі наряди на відвантаження, урізання постачання місцевого ринку не давали можливості державним і кооперативним заготівельним організаціям стати посередником щодо внутрішньоселянського хлібообігу, задовольняти потреби в збіжжі й борошні дефіцитних господарств, які розпочали масовий вихід на ринок в числі покупців зернохліба ще в грудні місяці. У подальшому кількість господарств, які виступили як покупці хліба ймовірно повинна була збільшуватись у зв'язку з надходженням збіжжя в частині маломісних господарств. Таким чином, покриття дефіциту постраждалих від недороду господарств, здебільшого проходило в обхід державно-кооперативних організацій, скорочуючи тим самим контингент хліба, доступний для їх заготівлі.

Складений на місці план заготівель на лютий місяць в розмірі 500 тис. пудів був досить реальний. Однак, враховуючи загрозу недовиконання плану в січні (на 25 січня – 70,1% плану) і ту обставину, що несприятливі кліматичні умови затримали процес виходу хліба на ринок, окрвиконком вважав за необхідне додати до лютого плану 115 тис. пудів для погашення недобору, який був можливий у січні місяці. Потрібно було терміново переглянути лютий план для Миколаївської округи і зменшення його до реального рівня (615 тис. пудів) [15].

На початок лютого 1928 р. січневий план було виконано на 96%. На засіданні президії Микокрвиконкому від 1 лютого ухвалили: план хлібозаготівель на лютий місяць за відсутності відповіді від Наркомату торгівлі на клопотання президії окрвиконкому про внесення коректив до нього, – прийняти до виконання в розмірі 900 тис. пудів і розподіл уповнаркомторгом серед хлібозаготівельників визнати правильним [16].

14 травня 1928 р. відбулася нарада хлібозаготівельників та уповноважених Миколаївської округи. На ній обговорювалося становище регіону та округи: «У зв'язку з відсутністю хлібозаготівель

справа в постачанні населення сільських місцевостей хлібом стоїть дуже гостро. Уряд відмовляє в надсиланні Миколаївській окрузі хліба, а пропонує шукати всередині округи. Зараз постає питання про зменшення плану постачання населення районів, які навіть постраждали від недороду».

У цей час становище на місцях складалося наступним чином. У Новобузькому районі бідняцтво і середняцтво підтримувало політику здавання лишків хліба хлібозаготівельникам. Куркульські елементи, які мали хліб, вели агітацію проти хлібозаготівель, розвозили хліб по знайомим або родинам, а також всілякими засобами ховали його. Біднота виявляла тих, хто переховував хліб або агітував проти заготівель. Але не завжди біднота вела себе подібним чином. Так, у Новій Полтавці зібрались незаможники й обрали уповноваженим голову сільради, якому дали наказ: звернутися за допомогою до «райвиконкому, а якщо це не допоможе, – до окрвиконкому, а то й, навіть, до Г. Петровського», мотивуючи, що «якщо Радвілада забрала хліб з села, то нехай і дає селу, коли його немає в нас».

В Баштанському районі зафіксований випадок, коли селянка з плачем випросила дати їй ½ пуда борошна, а виявилось, що в неї вдома сховано 5 пудів борошна і 15 пудів збіжжя. Селяни, що мали хліб, намагались всілякими засобами заховати його чи вигідно продати. Куркулі їхали нібито в

Багато селян перемелювали зерно в кількості від 100 до 200 пуд. через те, що борошно не забиралось. Тут застосовувати ст. 127 КК УСРР влада не могла, бо ці селяни борошном не спекулювали.

Дуже гостро стояла справа з кормами для худоби. У Вознесенському районі уповноважений окрвиконкому Нудненко об'їхав 12 сіл району і в кожному побачив хліб. Коли ж він запитав селян, чому вони благають дати їм хліб, який у них є, почув відповіді (і навіть бідноти): «нехай нам дасть місто, коли вони забрали в нас». Деякі селяни ховали хліб з метою застрахувати себе на випадок неврожаю, а деякі просто з метою спекуляції. Були виявлені села у Вознесенському районі, які могли дати до 2 тис. пудів. Але там селяни казали: ми вам зараз вивеземо 800 пудів, але дайте гарантію, що в червні місяці влада не вимагатиме від нас більше. Куркуль намагався першим допомогти хлібом бідноті, щоб вона не кричала і не виказувала його схови з хлібом. Хліб від держави намагались приховати і місцеві керівники колгоспів. Згодом виявиться, що по Миколаївській окрузі заготовлено насправді до 5 тис. – 6 тис. пуд. (за офіційною інформацією 750 пудів) [17].

Гуртовий збір зернохліба (жито, пшениця, просо) в окрузі складав 6738500 пудів. Витратна частина зернового балансу мала такий вигляд: на харчування населення потрібно 5708 тис. пуд., на корм худоби – 5534 тис. пуд. (див. табл. 5). Разом

Таблиця 5

**Витратна частина зернового балансу в Миколаївській окрузі
(в тис. пудів) [18]**

На насіння	На харчування населення	На корм худоби		На корм птахів	На розпил та луску
		Збіжжя	Висівки		
2690	5708	5090	444	302	629

степ працювати, а насправді везли туди хліб і там продавали по 7 крб. за пуд. У одного куркуля забрали борошно, хоча біднота дуже протестувала. Конфісковане борошно місцева влада продала їм по конвенційним цінам. В с. Привольному зафіксований характерний випадок, коли куркуль передав до схованки іншому 40 пудів соняшникового насіння і той відмовився повернути, мотивуючи тим, що не брав.

витрати по Миколаївській окрузі склали 14867 тис. пудів. Дефіцит зернового балансу складав 8360 тис. пудів. Порівнюючи гуртовий збір зернохліба з основними статтями вживання, ми бачимо, що він не покривав навіть витрат по засіву та харчуванню населення, хоча останнє вираховано по найнижчій нормі із розрахунку 14,11 пуд. на особу. Збіжевий дефіцит 8360 тис. пудів охоплював усі посівні групи господарств

округи, не виключаючи і найміцніших (див. табл. 6).

на, в квітні – 10 тис., в травні – 8500 пудів. Не було круп, овочів, у тому числі картоплі.

Збіжвий дефіцит в Миколаївській окрузі в 1928 р. (в тис. пуд.) [19]

Категорія	До 4 дес.	Від 4 до 9 дес.	Від 9 до 15 дес.	15 дес. і більше
Гуртовий збір	598,0	3000,2	2283,5	856,5
Дефіцит	945,7	3774,2	2609,7	991,5

Таблиця 6

Ціна цибулі сягала 16 крб. за пуд. Хліб продавався із-під поли за спекулятивними цінами, що сягали 6-7 крб.

Така побудова дефіциту особливо тяжко відбивалась на економіці округи, тому що при відсутності всередині товарних зернових лишків, остання позбавлялася можливості шляхом хлібозаготівель утворити навіть незначні зернові фонди для врегулювання хоча б у перші місяці гострого попиту на зернову продукцію (особливо з боку районів Миколаївської округи, які постраждали від неврожаю). В даному випадку Миколаївщина у боротьбі з наслідками недороду ставилась у виняткову залежність від урядових заходів по наданню допомоги неврожайним округам степу [20]. Через важкий економічний стан Херсонської округи, бюджет на 1928/29 р. збалансовано з дефіцитом у 1043577 крб., на погашення якого уряд призначив лише 800 тис. крб. У 1928/29 р. по округі дефіцит складав більше 3 млн. крб. [21].

Населення голодувало. 18 червня 1928 р. в Новобузькому районі Миколаївщини нараховувалось 4373 голодуючих. Частина населення приймала в їжу макуху, щавель тощо. Новошмідтівська сільрада нараховувала 499 гостропотребуючих, 314 чол. голодувало, в двох сім'ях виявлені опухлі від голоду. У Володимирівському районі нараховувалося 4808 голодуючих, які їли лише макуху.

На ґрунті голоду розпочались заворушення. У Миколаївському районі в с. Воскресенськ селяни Фадєєв, Мальц, Алас, Іосіфова при роздачі борошна закликали бити євреїв, комуністів і міліцію. В Пересадівці натовп став вимагати у голови сільради хліба, погрожуючи розправою. Голова врятувався втечею через вікно. В с. Пересадівка зареєстровано 11 випадків вживання макухи, очерету. Допомога була недостатньою. По Миколаївському району в березні видавалось 14 тис. пудів борош-

за пуд борошна [22].

На середину жовтня 1928 р. в Миколаївській і Херсонській округах на ґрунті недоїдання поширювалась епідемія черевного тифу і випадки опухання. В с. Покровському на території Миколаївщини при допомозі держави харчувалось лише 16% населення [23], тоді як необхідно було годувати хоча б 60-65%. На цьому ґрунті знов виникали заворушення. В с. Коноплевському на Одещині група незадоволених розміром наданої допомоги селян (30 фунтів борошна на їдока) зібралась біля кооперативу, погрожуючи «вбити того, хто видаватиме борошно і хто його отримуватиме». Селяни почали переселятись в райони, де ситуація з продовольством краща. В селах Павловці, Снігурівці, Галаганівці на Херсонщині 135 господарств ліквідувались для переселення в інші райони. Неврожай згубно відбивався на тваринництві. У Варварівському районі Миколаївщини з 1 жовтня 1927 р. по 1 жовтня 1928 р. загинуло 950 коней і 300 голів ВРХ. З 1 травня по 1 жовтня 1928 р. в Херсонщині зникло більше 12 тис. робочих коней. В с. Овідіополі на Одещині кінь, який раніше коштував до 200 крб., продавався за 15-20 крб. Але навіть за такою ціною його не купували, бо нічим годувати [24].

По Цюрупинському району Херсонщини потребували допомоги в зв'язку з недородом 1774 бідняцьких господарства, в яких нараховувалось 4434 дитини [25]. У Голопристанському районі в першу чергу надавалась допомога дітям (3542 чол.), у другу чергу всім іншим (3971 чол.) [26]. Станом на 1 липня 1928 р. дітей віком від народження до 15 років, які потребували допомоги по окремим сільрадам, була така кількість: Т. Березанська сільрада –

310 чол., Висунська – 406, Калужька – 143, Нагартавська – 60, Татянівська – 37, Ново-Севастопольська – 49, Романівська – 35, Федорівська – 31, Кавказька – 29, Б. Криницька – 35, Ор'яндівська – 42, Любомирівська – 107, Мурахівська – 65, Пришибська – 25, Червоно-Долинська – 37. Разом по Березнегуватському району – 1411 чол. [27].

Кількість дітей від народження до 15 років включно по Херсонському району, які потребували допомоги, становила 20391 чол. Кількість дітей бідноти, що потребували допомоги, становила 12171 чол. [28]. У Горностаївському районі нараховувалось 8884 дитини, потребуючих допомоги [29]. У Благодатнівському районі Первомайської округи з 36690 чол. дорослого населення віком понад 14 р. потребували допомоги 2050 чол., з 23644 дітей – 1773 чол. Протягом року помер 671 чол. Кормів для худоби не вистачало. З 21458 голів робочої худоби і корів нічим годувати 2840 гол.

Робилися спроби допомогти району, виділивши йому 1211008 крб. готівкою та продуктів на суму 100360 крб. [30]. Найбільше страждали бідні селяни. У червні 1928 р. більше 30% бідняків Херсонської округи відчували гостру нестачу в хлібі [31]. У кінці червня 1928 р. в Новоодеському (12 тис. чол.), Новобузькому (4373 чол.), Варварівському (13 тис. чол.) та Володимирівському (4808 чол.) районах Миколаївської округи налічувалось близько 34200 голодуючих [32], а в Єланецькому районі кількість хворих на дистрофію становила 10% усього населення [33].

4 вересня 1928 р. Каховським райвиконкомом прийнято ухвалу про створення пунктів харчування дітей в м. Каховці та селах Британи та Маячці [34]. По Гороженській сільраді Баштанського району зареєстровано 1172 голодуючих дитини. На 2 січня 1929 р. в цьому районі вже на-

раховувалося 14620 голодуючих, в тому числі 5950 дітей [35]. Щоб прогодуватись, у Березівському районі Одеської округи бідняцькі сім'ї вживали м'ясо вбитих ховрахів, здохлих коней. Занепадало тваринництво району в зв'язку із поширенням масової загибелі худоби, яку нічим годувати: 118567 од. робочої худоби навесні 1928 р. і 77703 од. на 15 лютого 1929 р. [36]. Голодні люди не гребували нічим, вживаючи в їжу вже померлих тварин. Це загрожувало поширенню епідемій. Влада ж іноді своєрідно вирішувала проблему.

У с. Мала Лепетиха Херсонщини розстріляли цілу групу людей, котрі відкопали і з'їли мертвого коня [37]. Праця на державу, зокрема в колгоспі, давала шанс врятуватись від голодної смерті. Якщо селянин не колгоспник, а одноосібник, шансів отримати допомогу з боку держави в декілька разів меншало. Так, у с. Новопетрівка Баштанського району виживали лише працюючі в колгоспі. Їм двічі на день давали гарячу їжу, щоправда, без хліба, але з бараниною [38]. Люди, не працюючі на державу, мовчки вмирили. Невдоволення, відчай та озлобленість панували серед селянської маси. Настрій селянства пригнічений, особливо тяжке становище в районах з повним неврожаєм. Куркулі, користуючись високими цінами на приватному ринку, продавали врожай, обминаючи кооперацію і держзаготівельників. У надзвичайно важкому становищі перебувала біднота, яка харчувалася макухою та іншими сурогатами [39].

Держава вимушена негайно реагувати. За постановою РНК УСРР від 16 травня 1928 р. до складу округ, які постраждали від недороду, віднесено 13 округ, до числа яких увійшли Одеська, Миколаївська, Херсонська, Первомайська, Запорізька, Дніпропетровська та інші [40]. Найбільш постраждалими округами визнані Микола-

Таблиця 7

Втрати в південному регіоні України (в балових оцінках ЦСУ) в 1928 р. [41]

Округи	Дворів	Населення	Засів. площа	Ранні ярові (дата/бал)	Пізнні ярові (дата/бал)
Одеська	Пошкоджено неврожаєм			15.07	1.08
Миколаївська	291900	1387900	2165900	1,7	1,5
Херсонська		чол.	дес.	балів	балів
				балів	балів

ївська, Херсонська, Одеська, які недорід охопив цілком (див. табл. 7). Інші округи постраждали частково [42]. Влітку 1928 р. в Одеській, Херсонській та Миколаївській округах нараховувалось 291900 дворів, 2165900 дес. посівної площі [43] та населенням 1387900 осіб [44]. В цих округах сумарний валовий збір по 8 основним культурам склав 29025 тис. пуд. (в 1926 р. – 111560 тис. пуд.) (див. табл. 8).

Одеській округам, в другу чергу – Криворізькій, Мелітопольській, Зінов'євській, у третю чергу – Первомайській, Запорізькій і АМСРР [46]. З державних фондів протягом 1928/29 р. виділено на постачання сіл 9400 тис. пуд. збіжжя [47] (див. табл. 9).

Розпочато активні дії в рамках допомоги голодуючому населенню постраждалих округ південного регіону України. Дослідниця голоду 1928-29 рр. Л.В. Гриневиц до-

Таблиця 8

Сумарний валовий збір по 8 основним культурам (в тис. пудів) в постраждалих від недороду районів 1-ої черги [45]

Округи	1928 р.	1927 р.	1926 р.
Одеська, Херсонська, Миколаївська	29,025	65,900	111,560

Продовольчу допомогу в постраждалих округах України потребували 855 тис. їдоків, у т.ч. дітей – 342 тис. чол. Всього передбачалось охопити харчовою допомогою до 850 тис. їдоків із загальної кількості близько 3 млн. чол., які охоплені недородом. Із визначених 850 тис. чол. дорослого населення нараховувалось 550 тис., дітей віком до 14 років – близько 300 тис. чол., що складало 28,5% всього населення недорідних районів. Передбачалося харчувати

вела, що українська влада намагалася подолати складну продовольчу ситуацію за рахунок самих же селян, поставивши від початку успіх державної допомоги голодуючим у пряму залежність від успішного виконання плану хлібозаготівель та фінансових кампаній, які активізувались в Україні ще з серпня 1928 р. після призначення на посаду генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора. Наприкінці вересня – на початку жовтня 1928 р. інформацій-

Таблиця 9

Загальний розподіл кредитів на допомогу недорідним округам (в тис. крб.) [48]

Округи	Харчування дорослих	Харчування дітей	Разом на харчування	Худобозагаставні операції	Разом всіх кредитів
Миколаївська	734	667	1401	1764	3165
Одеська	850	782	1632	1338	3970
Херсонська	936	851	1787	2218	4005
Разом	2520	2300	4820	6320	11140

протягом періоду з 1 жовтня 1928 р. по 1 серпня 1929 р. щомісячно, в середньому, до 300 тис. дітей та вагітних жінок в останній період вагітності. Організовувалась допомога матерям, що годували немовлят. Розмір допомоги всім постраждалим, виходячи із розрахунку 13 пудів зернохліба і 10 пудів картоплі на особу, визначали в наступних розмірах: зернохліба – 11115 тис. пуд. на суму 13338 тис. крб., картоплі – 8550 тис. пуд. на суму 4874500 крб. і на дитяче харчування – 2394 тис. крб. В першу чергу допомога надавалась Херсонській, Миколаївській та

ний відділ ЦК КП(б)У продовжував констатувати погіршення продовольчої ситуації на місцях і водночас вказував на недостатність державної допомоги потерпілим [49].

Американський історик М. Таугер звернув на це увагу. Він зазначив, що звіти урядкому в листопаді 1928-го і республіканської робочо-селянської інспекції в січні 1929-го демонстрували незадовільну картину надання допомоги голодуючим в Одеській, Херсонській та Миколаївській округах. В Одеській окрузі отримано лише 78% планових надходжень борошна і зерна

в липні, в серпні і вересні, а в жовтні показник склав 58%. До громадських робіт залучено 90% запланованої кількості мешканців, але в листопаді нагодували лише 20 тис. дітей округи. Це менше ніж очікувалось. Місцева влада змушена використовувати для харчування зерно, призначене для виплати боргів армії, споживчим кооперативам та іншим закладам (2500 т борошна).

М. Таугер звернув увагу на чисельні порушення в справі допомоги постраждалим. Так, у грудні 1928 р. Вукоопспілка направила в комісаріат торгівлі й урядовий комітет скаргу на зрив планів і нецільове використання ресурсів місцевими і центральними органами влади. Комісаріат торгівлі схвалив грудневий план Вукоопспілки по відношенню до дитячого і дорослого населення постраждалих округ. Округи, отримавши сотні тон продовольчої допомоги, використали їх для регулярного забезпечення промислових робітників. Окрім того, органи влади в цих округах використали борошномельний податок для забезпечення лікарів, вчителів, агрономів – категорії осіб, не включених до планів Вукоопспілки. В грудні у цих округах, як наслідок, не залишилося пшениці для харчування дітей. Вукоопспілка вимушена за-

потреб.

Було багато й інших проблем. Місцеві органи влади наймали приватних підприємців з метою випікання хліба для дітей і розраховувались з ними виробленою продукцією. В результаті більше 25% виготовленого хліба не потрапило дітям. У грудні 1928 р. урядком зобов'язав округи перейти на грошові розрахунки з хлібопекарями. Навесні 1929 р. запаси продуктів почали вичерпуватись. Як не дивно, влада ввела насильницькі хлібозаготівлі. М. Таугер зробив висновок, що з різних бюрократичних причин близько 20% коштів в 1929 р. не використано, хоча пункти видачі їжі ще працювали в школах та сільбудах (735 – в Херсонській округі і 507 – в Одеській) [50].

Із наведених вище даних ми в загальних рисах побачили прорахунки та недоліки державної допомоги селянству в період голоду. Але нас більше цікавлять саме механізми, принципи, види та характер державної допомоги. Про це і піде далі мова.

4 вересня 1928 р. союзний Раднарком ухвалив постанову, в якій визначено розмір допомоги Україні з боку союзного уряду. Із 4880300 крб., які просив український уряд, Москва надала в цей же місяць 3120 тис. крб. (див. табл. 10).

Таблиця 10

Ступінь задоволення клопотання українського уряду [51]

Категорія	Клопотання українського уряду	Призначено союзним урядом	Із них призначено на вересень
Осінній засів:	В тис. крб.		
Насіння постачання	4059,0	2000,0	2000,0
Наймання тяглової сили	1948,0	1700,0	1700,0
Разом	6007,0	3700,0	3700,0
Харчування населення	20061,0	10500,0	3000,0
Годівля худоби	12735,0	12000,0	3000,0
Пролонгація платежів по системі с/г кредиту	10000,0	5000,0	2000,0
Разом	48803,0	31200,0	11700,0

просити для них на 25% більше пшениці.

Американський історик засудив діяльність спекулянтів, які закупували фураж в постраждалих від неврожаю регіонах і відправляли його в Крим, Харків тощо. В результаті цього, місцеві кооперативи не встигали закуповувати його для власних

Отже, початок запровадження нового аграрного курсу на селі – реквізиції хліба з подальшим вивезенням значної його частини за межі УСРР та масові фінансові компанії знекровили українське село, зробивши його безпомічним перед природною стихією – неврожаєм, зумовивши голод в

селах південного регіону України впродовж літа 1928 – весни 1929 рр. На думку дослідниці Л.В. Гриневич, хоча республіканське та союзне керівництво відреагували на неврожай 1928 р., передбачивши спеціальну програму ліквідації його наслідків, її реалізація значною мірою залишилась на папері. Від початку допомога голодуючим в Україні поставлена в пряму залежність від успішного проведення хлібозаготівель, це говорило про спробу сталінського режиму використати факт масового голодування людей для приборкання села та подальшого розгортання в ньому радикальних реформ [52]. В цьому відношенні можна говорити про голод 1928-29 рр. як «генеральну репетицію» трагедії 1933 р.

ЛІТЕРАТУРА

- Гриневич Л.В. «Прийняли скорочення постачання другорядних споживачів...»: Хлібозаготівельні кампанії і голод 1928-1929 рр. в Україні / Л.В. Гриневич // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 10. – С.211-212.
- Центральний держархів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.20, спр.2749, арк.15.
- Там само.
- Там само, арк.20.
- Там само, арк.67-зв.
- Там само, арк.67-68.
- Єрмак О.П. Ліквідація куркульства як класу / О.П. Єрмак // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 1991. – Вип. 1. – С.47.
- ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2642, арк.85.
- Там само, арк.86.
- Веселова О.М. та ін. Голодомори в Україні, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу / О.М. Веселова, В.І. Марочко, О.М. Мовчан / Асоціація дослідників голодомору в Україні, Інститут історії України НАН України. – 2 вид., доп. – К.-Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – С.86.
- ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2700, арк.34.
- Тризуб. – 1929. – 16-17 квітня.
- ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2509, арк.72.
- Веселова О.М. Вказ. пр. – С.85.
- Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф.Р-436, оп.1, спр.256, арк.33-33-зв.
- Там само, арк.41-б.
- Там само, арк.104-105, 107.
- Там само, арк.280-зв.
- Там само.
- ДАМО, ф.Р-436, оп.1, спр.256, арк.280-зв.
- Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф.Р-2, оп.1, спр.565, арк.90, 111.
- Чунихин В. Очередь за хлебом / Вячеслав Чунихин // Николаевские новости. – 2005. – 24 авг. – С.8.
- Гриневич Л.В. Вказ. пр. – С.218.
- ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2760, арк.14-15.
- ДАХО, ф.Р-2, оп.1, спр.542, арк.3.
- Там само, арк.5-6.
- Там само, арк.8.
- Там само, арк.20-21.
- Там само, арк.25-25-зв.
- Тригуб П.М. Південноукраїнське село в період нової економічної політики / Петро Тригуб // Наукові праці / МФ НаУКМА. – Миколаїв, 2000. – Т. 5. – С.74.
- Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф.П-7, оп.1, спр.1578, арк.4.
- Саричев В.І. Селянство і Радянська влада в 1925-1929 роках: проблема взаємовідносин (за матеріалами Півдня України): дис. ...кандидата іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 2000. – С.63.
- Задніпровський О.І. Голод в історії України: короткий нарис (X-XX ст.) / О.І. Задніпровський. – Донецьк: Український культурологічний Центр, 1999. – С.39.
- ДАХО, ф.Р-2, оп.1, спр.542, арк.28.
- Шляхом Леніна. – 1991. – 30 липня. – С.3.
- ДАОО, ф.П-7, оп.1, спр.2205, арк.55.
- Безансон А. Війна більшовиків проти селян / Ален Безансон // Всесвіт. – 1993. – № 9/10. – С.131.
- Березовська Т.В. Миколаївщина та голодомор 1932-1933 років: Шляхи пошуку відповідей / Т.В. Березовська // Голод-геноцид 1932-1933 років на території Миколаївщини: погляди істориків, очевидців, архівні матеріали. – Миколаїв: Вид-во МДГУ імені П. Могили, 2003. – С.120.
- ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2642, арк.88, 90.
- Там само, спр.2760, арк.16.
- Там само, спр.2749, арк.72.
- Там само.
- Там само, спр.2760, арк.3.
- Довбня О.А. Суспільно-політичні фактори змін у складі селянства УСРР у 1927-1932 рр.: дис. ...кандидата іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2003. – С.44.
- ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2760, арк.5.
- Там само, арк.11, 32, 45.
- Саричев В.І. Вказ. пр. – С.62-63.
- ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2750, арк.9.
- Гриневич Л.В. Вказ. пр. – С.219.
- Таугер М. Зерновой кризис или голод? // 2000 (Дві тисячі). – 2007. – 14-20 дек. – С.3-4.
- ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2760, арк.30, 37.
- Гриневич Л.В. Вказ. пр. – С.231.

Олександр Акунін Голод 1928-1929 рр. в південному регіоні України: злам стереотипів

Автор розкрив маловідомий факт голоду 1928-1929 рр. на Півдні України. Головна увага зосереджена на причинах та наслідках голоду, наданні державної допомоги постраждалому населенню.

Ключові слова: голод 1928-1929 рр., допомога голодуючим, Південна Україна, колективізація

Александр Акунин Голод 1928-1929 гг. в южном регионе Украины: ломка стереотипов

Автор раскрыл малоизвестный факт голода 1928-1929 гг. на Юге Украины. Главное внимание сосредоточено на причинах и следствиях голода, предоставления государственной помощи пострадавшему населению.

Ключевые слова: голод 1928-1929 гг., помощь голодающим, Южная Украина, коллективизация

Olexander Akunin The famine of 1928-1929 at South of Ukraine: breaking stereotypes

The author little known fact of famine of 1928-1929 at South of Ukraine are revealed. The main attention is concentrated on famine's reasons and consequences, rendering state's help to population, which suffered.

Key words: famine 1928-1929, help to starvings, South of Ukraine, collectivization

Рецензенти:

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Тригуб П.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 11.12.2010 р.